

ESTETİK VE METAFİZİK ARASINDA CAMİ MİMARİSİ*

Hud Suresi 61. Ayette Allah u Teala şöyle buyurmaktadır: “O sizi yerden yarattı ve sizden orayı imar etmenizi istedi”. Beşerin toprakla öznel ilişkisi yine insanın toprağı imar etmesiyle yansımakta, can bulmaktadır. Bu dışavurum insan mekan ilişkisini betimler ve belirlerken çoğu kez bu ilişkinin ötesine de geçmektedir. Bu hem öznel imarın fizikötesi referansını kastetmektedir, hem de imarın bütünlüğünün salt maddeyi aşır medeniyete dönüşmesi anlamındadır. Böylelikle umran, beşerin kendini yeryüzünde konuşlandırmasının bir diğer adıdır. Mimari bu konumlandırmanın en gözle görülür ve belki en kalıcı göstergesidir.

Tarihte insan mekan, beşer toprak ilişkisi çoğun insanın kendini çevreye yerleştirmesi olarak algılanmışken, daha sonraları çevreye rağmen ve zaman zaman çevreyi yok sayarak bir yerleşmenin hakim olduğu dönemler yaşanmıştır. Yakın zamanlarda ise çevre faktörünün yok sayılmaması gerektiğı belki de daha önce olmadığı kadar belirgin olarak zihnimizde yer etmiştir.

Yine bunun gibi insanın kendini mekâna konuşlandırmasında eski medeniyetlerin kendilerini çoğu kez bir inanca atfettiğini görmekteyiz. İbadet mekânlarının merkezde bulunması hatta yaşam alanlarının kurucu eksenlerini, teşkil ediyor olmaları bunun en açık örneğidir.

Ne var ki günümüzde bu ilişkinin ciddi anlamda bir eksen kayması yaşadığını müşahede etmekteyiz. Bu dönüşümü sekülerlik bağlamına oturtmak elbette mümkün ve haklıdır ancak yeterli değildir. Esasında çağımızda yaşam alanlarımızın bütün olarak çok merkezli olduğunu ve yaşantımızın bu farklı merkezler etrafındaki bir sirkülasyona karşılık geldiğini ifade edebiliriz. Özellikle kentlerde – ki kent zaten bir sirkülasyonlar yumağının adıdır - bu farklı merkezlerin de çoğu kez sabit hiyerarşik bir düzeni bulunmamaktadır. Birçoğumuz için cami adem-i merkez bir hayatın uğrak mekanlarından biridir. Cami mimarisine dair birçok eleştirinin bu durumla ilintili olduğu kanaatindeyim.

Ne var ki genel olarak mimariyi özel olarak cami mimarisini sadece mekân bağlamında düşünmek yeterli olmayacaktır. Aksine cami sadece mekana değil zamana da yerleştirilmiş bir öğedir. Bir sanat alanı olarak mimari, unsuru ve malzemesi itibariyle zorunlu olarak zamana dönük bir yaklaşımı sunmakta hatta dayatmaktadır. Cami niteliğinde bir mimarlık eseri ister istemez kalıcılık ve yok sayılamazlık iddiasındadır. Sair sanat dallarında her ne kadar bu zamanı aşma talebi sanatçının ruhunda bulunuyorsa da sanatın malzemesinde bulunmamaktadır. Bir edebi eser zorunlu olarak asırlar boyunca kalıcı olmadığı gibi ona denk bir eser tarafından da var sayılmak zorunda değildir. Oysa bir sanat eseri olarak cami, peşinen ve zorunlu olarak asırlara dönüktür ve siz ona denk ikinci bir cami yaptığınızda o camiyi yok sayamazsınız.

Mimarinin bu kaçınılmaz zaman üstünlüğü sanat ve ölümsüzlük bağlamında ilginç bir tartışmayı işaret etse de, burada bu tartışmaya girmeyeceğim. Ancak sanat boyutuyla mimarinin bu zaman üstü referansı çoğu kez zaman içinde değişen estetik anlayışlarıyla çatışabilmekte ve bu farklı zevkler karşısında kendini ispat etmek zorunda kalmaktadır. Örneğin gotik bir binayı artık sadece tarih içindeki konumu itibarıyla seyredilebilmekteyiz, buna karşın aradan yüz yıl geçmesine karşın Bauhaus tarzı bir yapıyı yeniden güzel olarak değerlendirebilmekteyiz.

Mimarlık eserinin bu zevkleri aşan zamansızlık iddiası cami mimarisinde ikinci bir iddiayla örtüşmektedir. Cami, sadece zaman üstü olma iddiasında bulunan bir estetiğin değil, aynı zamandan böyle bir iddiada bulunan bir metafiziğin de işaretidir. Caminin bu referansı onu birçok binadan farklı kılmaktadır. Zira bu zamanüstüne gösterge olma özelliği – estetik ve sanatsal bağlamı bir yana bırakırsak – camilere veya genel anlamda ibadethanelere has bir özelliktir.

Burada kastedilen sadece kalıcılık değildir, nitekim birçok eser kalıcı olma iddiasındadır. Ancak cami, zamandan bağımsız bir alana işaret etmektedir. Zamanın akmadığı bir alanı işaret etmektedir. Sanırım günümüzde de zamanı akıtmamak, zamanı durdurmak caminin en belirgin özelliklerinden ve belki işlevlerinden biridir. Bu anlamda da cami huzurun, dinginliğin, sükunetin bulunduğu mekandır. Bu bulunma hem bizatihi bulunma, hem arandığında bulunma anlamındadır.

Bir sirkülasyon olan kentte uğrak merkezlerinden biri olan cami bu boyutuyla diğer merkezlerden farklıdır. O sirkülasyonun bir parçası değildir, bilakis sirkülasyonun durduğu, akmadığı noktadır. Cami kentin hızlı akışkanlığına rağmen huzurdur. Cami kentin, sirkülasyonun kör noktasıdır. Bu yüzden kenti vaktiyle o mümkün kılmıştır fakat bu yüzden kentle ilişkisi zorunlu olarak uyumlu olma durumunda değildir. Cami pekala kente rağmen de durabilir.

Bu anlamda şehir planlamasında bile birçok yaşam merkezi arasında ‘cami de olsun’ bağlamında ifade edilen ve sanki camiyi sıradanlaştıran bir mantık, esasında çoğu kez planlarken farkında olmadan bu sirkülasyonun akışkanlığını dengeleyecek bir unsur peşindedir. Yanı sıra inşa edilen bir cami ise çağdaş yaşam alanlarında mimar olarak aradığımız tüketici olarak beklediğimiz dinginliği zaman zaman şehir planlamacısına rağmen bile sunabilmektedir.

Ancak camiyi bu dinginliğe indirgemek de yeterli olmayacaktır. Kaldı ki kırsal kesimlerde cami (mimarisi) hızlı akan bir yaşantıya dinginlik vermekten öte, dingin bir yaşantıya derinlik vermekle mükelleftir.

Bu derinlik camide her zaman bir yüceliğe karşılık gelmektedir, çünkü cami yüce bir anlama işaret etmektedir. Bu yüce derinlik, zaman zaman sadelik olarak zaman zaman ise gösterişli bir edayla kendini sunmaktadır. Belki bu da hayatın hızıyla ilintilidir.

Belki hayatın yavaş aktığı yerlerde insanların oturup kainat kitabından okudukları, tefekkürlerini Allah’ın yaratışına odakladıkları gözlerini çevirip gökkubbeye bakıp orada bir kusur, bir açık, bir çatlak görmedikleri dönemlerde cami onlara sade olarak sunmuştur kendini, tefekkürlerinin ârılığını sağlamıştır. Ve kim bilir belki hayatın hızlandığı, tefekkürün hızla dilimlendiği dönemlerde cami, kubbesiyle, süslemeleriyle, çinisiyle arz-ı endam etmiş ve kainat kitabının bir numunesi bir tercümanı oluvermiştir.

Caminin insanı Rabbi ile buluşturmasının şekli değişse de bu buluşturma işlevi caminin diğer önemli bir parçasıdır. Mimari bu buluşturmayı kendi içinde tasarlamak durumundadır. Zaman zaman bunu bir huşu olarak tasarlarız, bazen bir sevinç, ferahlık ve inşirah olarak, bazen ise bir sığınma ve güven olarak.

Girdiğiniz caminin size bu duyguyu yaşatmıyor olması sizden kaynaklanıyor olabilir, ama pekala camiden de kaynaklı bir boyutu vardır.

Cemil Meriç, umran kelimesi yerine uygarlık kelimesinin kullanımını eleştirirken uygarlık kelimesi hakkında “mazisiz, müziksiz bir hılkat garibesi” demektedir. Bu müziksizlik uygarlığın mimarisine de yansımış gibidir. Cumhuriyet döneminin içinde ruh barındıran bir camiye ortaya çıkarmaması belki de bundandır. Cami mimarisi bir ihlası ete kemiğe büründürmek durumundayken belki çağın da içinde bocaladığı müziksizlik ve ahenksizlik hercümerci cami mimarimize de yansımıştır.

Olayı bu noktaya getirdiğimizde cami mimarisi ekseninde tartıştığımız konunun reel boyutunu görmeye başlamaktayız. Esasında her büyük mimari gibi cami mimarisi de bir medeniyet kurgusunun parçasıdır. Elinizde, zihninizde, gönlünüzde böyle bir medeniyet tasarısı taşıyorsanız, ya da taşıdığınız medeniyet ‘mazisiz, müziksiz bir hılkat garibesi’ ise, ortaya çıkaracağınız eserler de ruhtan yoksun kalacaktır. Dahası bu eserler üzerine tartışmalarınız da çoğun bu manevi boyutunu gözden kaçıracaktır.

Cami iktidar bağlamındaki tartışmaların birçoğu bu çerçevede değerlendirilebilir. Elbette çağdaş felsefe ve toplumbilimin yaklaşımları ışığında her bir iletişim içinde iktidar biçimleri bulabileceğimiz iddia edilebilir ve camilerin imarı da bu bağlamda değerlendirilebilir ve değerlendirilmelidir. Ancak burada binanın büyüklüğü ve gösterişini dolaysız olarak bir güç gösterisi olarak algılamak konuya yeterince açıklık getirmemektedir. Devletler elbette mimari üzerinden güçlerini sergilemeye meyyaldirler ve bu çerçevede birçok ülke, inşa ettiği binaların ve sair yapıların, örneğin barajların büyüklüğü ve ihtişamıyla devletin egemenliğini ve gücünü sembolize etmektedirler. Elbette büyük bir camiye inşa ettirmeye karar alan bir devlet erki, aynı zamanda kendi gücünü somutlaştırma emelinde olabilmektedir. Ancak bu, sonuçta mimari bir eser olan camiye sadece bir gücün sembolü olmaya hapsedmez.

Aksine cami ait olduğu metafizik iklim, izah ve temsil ettiği anlam dünyası ve kurguladığı Allah ve yaratılan karşısında duruş itibarıyla kendisine hamledilen bu güç gösterme emeliyle çatışmaktadır.

Bir Müslüman gözüyle baktığımızda ise caminin Allah'a dönük yüzü onun iktidar biçimine döndürülmüş yüzüne her zaman galebe etmiş ve etmektedir.

“Allah'ın mescitlerini ancak, Allah'a ve ahiret gününe îmân eden ve namazı ikame eden ve zekât veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.” (Tevbe, 18) ayeti kerimesi belki de bu hakikati işaret etmektedir. Çünkü sadece iman etmiş, iman gereğini yapmış ve onu özümsemiş bir bilinç camiye sahip olduğu anlam bütünlüğünü yükleyebilir. Çünkü o yerden yaratılmıştır ve yeri imar etmekle memurdur ve yine o tüm yeryüzünün bir mescit olduğunu bilmektedir.

Sözlerime burada son verirken sempozyumun cami mimarisi konusunda yeni perspektifler sunmasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum; selâm ve saygılarımı sunuyorum.

***1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu Konuşma Metni, Tarih?**